

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЛЕГІН ВІКТОРІЯ БОРИСІВНА

УДК 373.31

**ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.09 – теорія навчання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Кодлюк Ярослава Петрівна,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри педагогіки та
менеджменту освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Марусинець Мар'яна Михайлівна,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова,
професор кафедри психології і педагогіки;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Онопрієнко Оксана Володимирівна,
Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України, докторант.

Захист відбудеться 17 березня 2016 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://www.tnpu.edu.ua> та в науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 16 лютого 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

 О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У другій половині ХХ століття людство увійшло в нову стадію розвитку – епоху інформаційного суспільства, доміантними ознаками якого є навченість та научованість особистості, її компетентність у професійній діяльності. Сучасна людина змушена бути мобільною, здатною самостійно оволодівати знаннями, критично і творчо мислити, займатися саморозвитком. З огляду на зазначене посилюється роль загальноосвітньої школи як визначальної ланки в системі освіти, яка покликана забезпечити належну підготовку учнів до «навчання впродовж життя». Розвиток національного шкільництва пов'язаний з упровадженням особистісно орієнтованого підходу в навчанні, основна ознака якого – визнання школяра суб'єктом навчальної діяльності, а відтак актуалізується необхідність посилення процесуальних аспектів навчання, а саме: вчити учнів самостійно розв'язувати проблеми; шукати нову інформацію, опрацьовувати її, узагальнювати, зберігати і робити висновки.

Неабияка роль у вирішенні поставлених завдань відводиться школі першого ступеня, яка, згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти, покликана забезпечити в умовах навчальної діяльності як провідної розвиток учня, здатного творчо мислити, зіставляти та аналізувати факти, аргументовано захищати власну точку зору, тобто формувати ключову компетентність початкової загальної освіти – уміння вчитися. Зазначене вміння передбачає набуття індивідуального досвіду участі школяра в навчальному процесі; оволодіння здатністю до самоаналізу, самоконтролю, самооцінки та самокорекції, що неможливо без сформованої рефлексії.

Поняття «рефлексія» є предметом досліджень науковців різних галузей. Вперше воно з'являється вже у працях Арістотеля, Платона, а потім Г. Гегеля, Р. Декарта, І. Канта, Б. Спінози та ін.

З часом зазначений феномен став широко вивчатися у психології. Учені досліджують рефлексію в чотирьох аспектах: кооперативному (Алексєєв М., Рубцов В., Тюкова О.), комунікативному (Гуткіна Н., Даниліна К., Петровська Л., Петровський А.), особистісному (Зарецький В., Новикова Р., Семенова І.), інтелектуальному (Алексєєв М., Гурова Л., Зак А.).

Дидактичні основи рефлексії відображені в дослідженнях, присвячених навчальній діяльності учнів, зокрема з'ясуванню її структури (Давидов В., Маркова А., Савченко О. та ін.); аналізу процесуальних аспектів навчання (Бабанський Ю., Паламарчук В. та ін.); формуванню загальнонавчальних умінь і навичок (Кодлюк Я., Лошкарьова Н., Савченко О., Усова Г. та ін.); посиленню мотиваційної спрямованості навчальної діяльності (Бібік Н., Малихіна В., Щукіна Г.); розкриттю ролі контролю й оцінювання в навчальній діяльності учнів (Глазова В., Титаренко Л.); оволодінню школярами предметними і ключовими компетентностями (Байбара Т., Бібік Н.,

Вашуленко М., Мартиненко В., Онопрієнко О., Прищепа О., Савченко О. та ін.).

Проблема формування рефлексії навчальної діяльності в початковій школі фрагментарно розглядалася в дисертаційних роботах Т. Белозерцевої, В. Глазової, І. Котик, А. Лазенко, М. Марусинець, Н. Пеньковської та ін.

Педагогічні спостереження, бесіди, анкетування вчителів та учнів початкових класів, дані констатувального етапу експерименту засвідчують, що, по-перше, рівень оволодіння школярами рефлексивними вміннями у навчальній діяльності є недостатнім; по-друге, формування зазначених умінь не стало для педагогів предметом цілеспрямованого впливу. А це, у свою чергу, знижує результативність навчальної діяльності, не сприяє розвитку здатності школярів самостійно аналізувати власний процес учіння.

На основі вивчення наукової літератури і практичного досвіду з проблеми дослідження виявлено низку суперечностей, зокрема між:

- вимогами інформаційного суспільства до формування особистості, здатної до самовдосконалення, самореалізації, саморозвитку, і домінуванням репродуктивних складових в організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах;
- усвідомленою педагогами необхідністю формування рефлексивних умінь навчальної діяльності учнів і відсутністю відповідного дидактико-методичного забезпечення цього процесу;
- важливістю визнання молодшого школяра суб'єктом навчальної діяльності в умовах особистісно орієнтованої парадигми освіти і традиційними підходами до організації навчальної діяльності учнів, націленими на формування в молодших школярів знань, умінь і навичок.

Таким чином, актуальність зазначеної проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії і практиці, необхідність подолання наявних суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в контексті проблеми науково-дослідної лабораторії шкільного підручника Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Модернізація змісту шкільної освіти в Україні: стан та перспективи розвитку» (номер державної реєстрації 0114U003075). Тема роботи затверджена вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 7 від 20.04.2010 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 25.01.2011 р.).

Об'єкт дослідження: навчальна діяльність молодших школярів.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи формування рефлексивних умінь учнів початкової школи в навчальній діяльності.

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити дидактичні умови формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності.

Відповідно до мети дослідження визначено його **завдання:**

1. На основі аналізу педагогічної теорії і практики з'ясувати сутність базових понять дослідження – «рефлексія навчальної діяльності» та «рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності».

2. Конкретизувати провідні рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності та охарактеризувати їх.

3. Визначити дидактичні умови формування рефлексивних умінь учнів початкової школи у навчальній діяльності та змоделювати методику їх реалізації.

4. Експериментально перевірити ефективність визначених дидактичних умов.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові положення теорії діяльності (Ананьев Б., Виготський Л., Давидов В., Запорожець А., Леонт'єв О., Рубінштейн С.), теорії навчальної діяльності (Бондар В., Вергелес Г., Давидов В., Ельконін Д., Рєпкін В.), теорії поетапного формування розумових дій (Гальперін П., Талізін Н.), компетентнісного підходу в освіті (Байбара Т., Бібік Н., Пометун О., Савченко О.), наукові підходи до організації навчальної діяльності школярів, формування в них загальнонавчальних умінь і навичок (Бабанський Ю., Лернер І., Лошкар'єва Н., Савченко О., Усова Г. та ін.), концепції особистісно орієнтованої парадигми освіти (Амонашвілі Ш., Якиманська І. та ін.), концептуальні засади рефлексії (Бех І., Максименко С., Семенов І., Степанов С., Щедровський Г. та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення зазначеної мети та вирішення завдань дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів:

– *теоретичні:* аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури при вивченні теоретичних основ досліджуваної проблеми; метод теоретичного аналізу і синтезу на етапах визначення об'єкта, предмета, мети, завдань дослідження, дидактичних умов формування рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів; узагальнення результатів дослідження;

– *емпіричні:* педагогічне спостереження, аналіз уроків, анкетування вчителів та учнів початкових класів, вивчення продуктів діяльності школярів – задля з'ясування особливостей формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності у практиці роботи школи першого ступеня; провідним методом став педагогічний експеримент в його констатувальній і навчальній формах – з метою перевірки ефективності визначених дидактичних умов;

– *статистичні:* кількісний та якісний аналізи результатів дослідження з використанням методів математичної обробки даних, що дало змогу науково обґрунтувати їх достовірність.

Експериментальна база. Дослідження проводилося у 2012–2014 роках на базі ЗОШ I–III ступенів № 1, № 3 м. Кременець (Тернопільська обл.); ЗОШ I–III ступенів № 5 м. Кузнецовськ (Рівненська обл.); ЗОШ I–III ступенів № 1, № 4 м. Переяслав-Хмельницький (Київська обл.). Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 325 учнів молодшого шкільного віку та 30 учителів початкових класів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *вперше визначено* дидактичні умови формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності (забезпечення поетапності формування зазначених умінь відповідно до основних видів рефлексії навчальної діяльності молодших школярів; використання міжпредметних завдань і вправ, складених з урахуванням змістового, мотиваційного та процесуального компонентів навчальної діяльності; стимулювання учнів до рефлексивної діяльності у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учителем);

– *розроблено* модель формування рефлексивних умінь молодших школярів у початковій діяльності, яка охоплює мету, провідні рефлексивні вміння учнів початкової школи та їх компонентний склад, дидактичні умови, етапи формування (підготовчий, навчально-тренувальний, основний), змістово-процесуальне та мотиваційне забезпечення, рівні сформованості цих умінь (високий, середній, низький), результативність процесу;

– *розкрито* сутність понять «рефлексія навчальної діяльності», «рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності»; *систематизовано* знання про види рефлексії та підходи до її класифікації; *конкретизовано* провідні рефлексивні вміння учнів початкової школи в навчальній діяльності – самоаналіз, самоконтроль, самооцінка, самокорекція; *поглиблено* розуміння сутності цих умінь;

– *подальшого розвитку набули* зміст, форми і методи навчання учнів початкової школи в умовах особистісно орієнтованої парадигми освіти; поняття суб'єктності молодшого школяра в навчальній діяльності.

Практичне значення дослідження полягає в розробці дидактико-методичного забезпечення процесу формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності (фрагменти уроків, зразки дидактичних ігор і вправ, завдання на різні види рефлексії) та відповідного діагностичного інструментарію. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі школи першого ступеня, у системі післядипломної педагогічної освіти, а також у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Основні положення і рекомендації щодо формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності **впроваджено** в роботу Кузнецовської загальноосвітньої школи I–III ступеня № 5 (довідка № 35 від 16.04.2014 р.), Кременецької ЗОШ I–III ступенів № 1 (довідка

№ 119 від 05.05.2014 р.) та № 3 (довідка № 67 від 24.04.2014 р.), Переяслав-Хмельницької ЗОШ I–III ступенів № 1 (довідка № 78 від 24.03.2014 р.) та № 4 (довідка № 89 від 24.03.2014 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їх обговорення на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня, а саме:

– *міжнародних*: «Научное стремление – 2010» (Мінськ, 2010), «Оновлення змісту професійної освіти майбутніх педагогів ДНЗ і ЗОШ I ступеня: парадигми XXI сторіччя» (Івано-Франківськ – Берегове, 2011), «Упровадження нового змісту початкової освіти: теорія і практика» (Полтава, 2012), «Використання педагогічних технологій у практиці роботи сучасної школи» (Переяслав-Хмельницький, 2012), «Глухівські читання – 2013» (Глухів, 2013), «Зажги свою звезду» (Таганрог, 2013), «НАУКА вчора, сьогодні, завтра» (Новосибирськ, 2014), «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2014);

– *всукраїнських*: «Школа першого ступеня в умовах інноваційних процесів в освіті» (Тернопіль, 2009), «Упровадження нового змісту початкової освіти: теорія і практика» (Полтава, 2012).

Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методики початкового навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (2009–2014 рр.), а також кафедри теорії та методики дошкільної освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка (2015–2016 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 17 одноосібних публікаціях автора, з них 7 статей – у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному науковому періодичному виданні, 9 – в інших науково-педагогічних виданнях.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (345 позицій на 32 сторінках), 13 додатків (на 59 сторінках). Робота містить 12 таблиць, 10 рисунків. Основний зміст дисертації викладено на 184 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 279 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукового дослідження; визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання, методи; викладено теоретико-методологічну основу; розкрито наукову новизну і практичне значення роботи; наведено відомості про впровадження та апробацію результатів наукового пошуку.

У першому розділі дисертації «**Проблема формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності в педагогічній теорії і практиці**» обґрунтовано розвивальний потенціал навчальної діяльності як провідної в молодшому шкільному віці; розкрито проблему рефлексії у психолого-педагогічній науці; охарактеризовано провідні

рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності; проаналізовано педагогічний досвід з проблеми дослідження.

Аналіз наукової літератури (Давидов В., Занков Л., Савченко О. та ін.) дає підстави стверджувати, що провідною діяльністю молодших школярів є навчальна, яка має яскраво виражену суспільну значущість; передбачає оволодіння як предметними (спеціальними), так і міжпредметними (загальнонавчальними) вміннями і навичками; формує учня – суб'єкта навчальної діяльності, який здатний удосконалювати та вчити себе, розуміє навчальне завдання й усвідомлює недостатність наявних знань і вмінь. Суб'єктність учня вітчизняні дидакти (Кодлюк Я., Савченко О. та ін.) пов'язують із формуванням у молодших школярів бажання та вміння вчитися, а також розгорнутої рефлексії.

Встановлено, що поняття *«рефлексія»* складне, багатоаспектне; є предметом дослідження низки наук – філософії, психології, педагогіки. У філософії зазначений феномен розглядається в контексті проблематики свідомості й діяльності (як засіб пізнання) (Ладенко І., Лекторський В., Огурцова О., Спіркін О.).

Психологи трактують рефлексію як процес, спрямований на пізнання людиною себе: поведінки, дій, вчинків, почуттів, здібностей, характеру (Алексєєв М., Ананьєв Б); здатність до теоретичного та творчого мислення (Давидов В., Ельконін Д., Зак А.); фундаментальний механізм самопізнання, самосвідомості та саморозуміння (Знаков В., Келесі М., Кон І., Максименко С., Рубінштейн С.).

Проаналізовано різні тлумачення зазначеного феномена в педагогіці (Савченко О., Цукерман Г., Хуторський А. та ін.). Найбільш поширені такі трактування: це вид пізнання, у процесі якого суб'єкт стає об'єктом свого спостереження; здатність людини до самопізнання, уміння аналізувати власні дії, вчинки, мотиви і зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших.

З'ясовано різні підходи до класифікації рефлексії. Психологи (Алексєєв М., Васильєв В., Гуткіна Н. та ін.) зазначають, що рефлексія є інтелектуальною процедурою, яка свідомо спрямована на самопізнання, і виділяють такі її види: інтелектуальна, особистісна, міжособистісна (рефлексія як діалог), праксеологічна.

Встановлено, що на педагогічному рівні рефлексію вивчають у таких напрямках: як педагогічна діяльність учителя (Вульф Б., Звенігородська Г., Марусинець М., Подимова Л.) і навчальна діяльність учнів (Вазіна К., Ісаєв І., Слободчиков В.). На особливу увагу заслуговує класифікація рефлексії у навчальній діяльності: за функцією – особистісна та індивідуальна (духовна); за формою діяльності – колективна, групова, фронтальна, індивідуальна; за змістом – усна та письмова; за способом проведення – анкета, малюнок, ситуація тощо (Цукерман Г.).

Суттєво збагачує наведену класифікацію рефлексія за ціллю (метою) – настрою й емоційного стану, діяльності, змісту навчального матеріалу (Хуторський А.).

Обґрунтована роль рефлексивної діяльності як засобу самопізнання і самооцінки, співвіднесення отриманого результату із запланованим. Вона дає можливість учню осмислювати виконання дій, прогнозувати наслідки цих дій і вчинків для себе самого та інших людей. З урахуванням зазначеного вище поняття *«рефлексія навчальної діяльності»* трактуємо як здатність учня осмислювати і переосмислювати навчальні дії – свої та однокласників, яка виявляється в уміннях аналізувати, контролювати, оцінювати та коректувати зміст, процес і результат діяльності, що забезпечує суб'єктність школяра в навчанні. Рефлексія навчальної діяльності здійснюється за допомогою відповідних умінь.

Визначення рефлексивних умінь запропонувала Г. Цукерман. Їх призначення, на думку дослідниці, полягає у застосуванні різних способів перевірки та контролю своєї діяльності (за планом, зразком, аналогією, відповіддю, схемою); у прогнозуванні результату; у використанні різних способів виправлення помилок; в аналізі, поясненні й оцінюванні своєї діяльності; у готовності до взаємоконтролю і взаємооцінювання в парній та груповій роботі. Поглиблює розуміння сутності зазначених умінь Л. Андрюшіна, яка вказує на важливість процесуальних знань у структурі рефлексивних умінь і трактує ці вміння як способи виконання рефлексивної діяльності на основі знань про сутність, засоби і способи виконання рефлексії над власною навчальною діяльністю.

Встановлено, що рефлексивне вміння (як і будь-яке інше) – це знання в дії, а відтак у його структурі наявні два компоненти: змістовий (відомості про сутність рефлексії, способи і засоби її виконання – знання процесуального характеру) та процесуальний (способи діяльності, необхідні для виконання рефлексії) (Я. Кодлюк).

На основі аналізу психолого-педагогічної і методичної літератури та педагогічного досвіду з проблеми дослідження сформульовано авторське тлумачення поняття *«рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності»* – це загальнонавчальні вміння, які формуються на міжпредметній основі, охоплюють змістовий та процесуальний компоненти і виявляються у здатності аналізувати зміст, процес і результат діяльності; застосовувати різні способи самоконтролю навчальних дій, виявляти готовність до взаємоконтролю; прогнозувати результат; оцінювати власну діяльність та брати участь в оцінюванні навчальної роботи однокласників; використовувати різні способи виправлення помилок. Встановлено, що провідними рефлексивними вміннями молодших школярів у навчальній діяльності є самоаналіз, самоконтроль, самооцінка та самокорекція.

З'ясовано, що самоаналіз науковці розглядають як прийом, метод контролю; як процес пізнання своєї діяльності. У структурі цього вміння дослідники виокремлюють певні компоненти

(ціннісний, змістово-процесуальний) і низку функцій (спонукальну, пізнавально-оцінну, регулятивну). Спочатку під керівництвом учителя, а потім і самостійно учень вчиться аналізувати свої дії та обирати найраціональніші із них.

Самоконтроль дослідники трактують як важливу психологічну властивість людини, яка виявляється у здатності самостійно стежити за власними діями, вчинками, співвідносити їх із вимогами певних норм, правил; як компонент навчальної діяльності; як важливе навчальне вміння, специфіка якого полягає в тому, щоб самостійно знаходити помилки, неточності. У процесі навчальної діяльності учні оволодівають такими видами самоконтролю: прогнозуючим, поопераційним, підсумковим. Основними функціями самоконтролю є перевірна, діагностувальна, навчальна, виховна, розвивальна.

Самооцінка – це процес оцінювання власної діяльності на різних етапах її виконання. Розрізняють такі види самооцінки: адекватна чи неадекватна (завищена або занижена), глобальна (стосується всієї роботи) і диференційована (стосується окремих етапів, ланок), прогнозуюча, підсумкова; ретроспективна (оцінка результатів діяльності за критерієм «добре – погано») та прогностична (оцінка учнем своїх можливостей щодо спроможності впоратися з навчальним завданням). Найважливіша функція самооцінки – регулятивна; вона фіксує відповідність/невідповідність результатів засвоєння навчальної ситуації. Основні характеристики самооцінки: ступінь адекватності, висота і міра стійкості. Самооцінка може мати індивідуальну та колективну форми; виконуватися як у внутрішньому плані (подумки), так і з опорою на наочність.

Самокорекція дає можливість школярам виправити допущені помилки. Для її реалізації учні мають бути зібраними, уважними, критичними до себе; вміти побачити недоліки у своїй роботі; знати способи перевірки правильності виконання завдання.

Аналіз навчальних програм з читання, математики та курсу «Я і Україна» для початкової школи засвідчує, що вони орієнтують учителів на формування в молодших школярів окремих рефлексивних умінь, в основному самоаналізу та самооцінки, однак прямі вказівки щодо цілісного вироблення зазначеної якості відсутні. Аналогічна ситуація спостерігається і в підручниках. У читанках для 3–4 класів переважають завдання і запитання, які сприяють формуванню вміння здійснювати самоаналіз, деякі вправи націлюють на розвиток самооцінки. У математиці домінують завдання на самоконтроль та самокорекцію. Підручники з курсу «Я і Україна» містять найбільше вправ і завдань, спрямованих на формування самоконтролю.

Анкетування вчителів початкових класів, спостереження уроків, бесіди з педагогами засвідчили, що класоводи усвідомлюють значущість досліджуваної проблеми, однак сутність рефлексії розуміють спрощено; робота з формування рефлексивних умінь у початковій школі ведеться фрагментарно; більшість опитаних відчуває труднощі у процесі формування рефлексії через відсутність методичної літератури, присвяченої зазначеній проблемі. З метою виявлення рівня сформованості рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності було проведено контрольний зріз, результати якого дають підстави стверджувати, що зазначені

новоутворення в учнів початкової школи сформовані переважно на низькому (52%) і середньому (29%) рівнях.

У другому розділі «**Експериментальне дослідження формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності**» охарактеризовано дидактичні умови формування зазначених умінь; змодельовано методику їх реалізації у навчальному процесі школи першого ступеня; обґрунтовано результативність експериментальної методики.

Визначено такі дидактичні умови формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності:

- забезпечення поетапності формування зазначених умінь відповідно до основних видів рефлексії навчальної діяльності молодших школярів;
- використання міжпредметних завдань і вправ, складених з урахуванням змістового, мотиваційного та процесуального компонентів навчальної діяльності;
- стимулювання учнів до рефлексивної діяльності у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учителем.

Перша дидактична умова передбачає ознайомлення молодших школярів зі змістовою основою рефлексивних умінь (знання сутності самоаналізу як розумової операції, основних способів самоконтролю, основних критеріїв оцінювання роботи), а також оволодіння відповідними способами діяльності – процесуальний компонент, що базується на теорії поетапного формування розумових дій (Гальперін П. та Талізін Н.). Ця теорія націлює на формування мотиваційної основи дії, чітке засвоєння зразка, виконання дії в матеріальній і в матеріалізованій формах, що забезпечує процес її інтеріоризації. Як зазначає Г. Цукерман, існує загальний закон переходу певної дії від дорослого до дитини: те, що спочатку вчитель робить щодо учня (ставить мету, планує тощо), учень потім починає здійснювати щодо іншого, і тільки після цього – щодо себе. Тому рефлексивні вміння мають базуватися насамперед на вміннях здійснювати взаємоконтроль та самооцінку. Згідно з цією умовою методика формування експерименту охоплювала підготовчий, навчально-тренувальний та основний етапи, кожен із яких передбачав досягнення певної мети шляхом використання міжпредметних завдань, спрямованих на вироблення відповідних умінь; спеціальних вправ і запитань на різні види рефлексії навчальної діяльності молодших школярів.

Наступна дидактична умова націлює на реалізацію міжпредметного підходу в навчанні. Л. Вороніна зазначає, що при розробленні міжпредметних завдань недоречно обмежуватися лише вправами на розкриття змістових зв'язків між предметами; такі завдання мають сприяти також формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, які спонукають учнів аналізувати зміст навчального матеріалу з різних предметів і здійснювати міжпредметне перенесення набутих умінь та навичок. Психологи (Богоявленський Д., Менчинська Н.) стверджують, що матеріал вправ може бути різноманітним, але повторюватися мають ті мисленнєві операції, які необхідні для успішного розв'язання однотипових завдань. Як міжпредметні завдання дослідники радять використовувати

дидактичні ігри, вправи на формування відповідних умінь, запитання вчителя, метод незакінчених речень, метод проектів, інтерактивні вправи, портфоліо та ін.

З'ясовано, що стимулювання учнів до рефлексивної діяльності у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учителем спрямоване на формування позитивних мотивів навчання, яке забезпечується двома шляхами – змістом навчального матеріалу (емоціогенна інформація) та способами організації навчальної діяльності учнів (завдання, які передбачають роботу в парах і групах; персоніфіковане формулювання запитань, заохочування учнів до висловлювання власної думки, виконання творчих завдань, використання діалогового стилю спілкування та ін.). Відповідно до виокремлених етапів використовувалися такі види рефлексії: настрою та емоційного стану, діяльності, змісту навчального матеріалу.

З урахуванням визначених дидактичних умов була змодельована методика їх реалізації в навчальному процесі школи першого ступеня (рис. 1). Формувальний експеримент проводився поетапно у 2012–2014 роках на базі 3–4 класів. У ньому брало участь 325 учнів початкової школи: експериментальні класи (ЕК) – 165 учнів, контрольні класи (КК) – 160 учнів.

На *підготовчому етапі* відбувалося мотивування учнів до рефлексивної діяльності; основна увага зверталася на формування самоаналізу; домінувала рефлексія настрою та емоційного стану. З цією метою педагоги використовували дидактичні ігри («Салют аплодисментів», «Дзвінок другу», «Дзеркало»), інтерактивні вправи («Мікрофон», «Інтерв'ю», «Коло ідей»), вправи на самоаналіз («Учитель – учень», «Світлофор»), метод незакінчених речень («Я на уроці дізнався...», «Я відчув...», «Мені вдалося...» та ін.), вправи на рефлексію настрою та емоційного стану («Маятник», «Ведмедики», «Сонечко», «Карточки настрою» та ін.), а також запитання, які спонукали учнів аналізувати власний процес учіння («Які почуття виникли у вас після уроку?», «Чого ви навчилися?», «Як працюватимеш над вправою?», «Що робитимеш спочатку, а що – потім?»). Важлива роль на цьому етапі відводилася педагогу, який демонстрував школярам зразок рефлексивної діяльності («Плануючи урок, я...», «Я люблю шукати різні способи розв'язання задачі, тому що...», «Я відчула труднощі у...», «Найцікавішим для мене було...», «Якщо я у чомусь сумніваюся, то...» та ін.).

На *навчально-тренувальному етапі* продовжувалася робота з формування самоаналізу, однак значна увага зверталася на вироблення вмінь самоконтролю і самооцінки; застосовувалася рефлексія діяльності. Учителі експериментальних класів використовували запропоновані нами дидактичні ігри («Забий у ворота м'яч», «Яка фігура зникла?», «Передай м'яч», «Марафон», «Чарівна драбинка», «Дбайливий чарівник», «Фотограф», «Спритні жабки», «Лісова школа», «Закінчи речення», «Додай слівце», «Збери горішки» та ін.), вправи на формування самоконтролю і самооцінки («Вірю – не вірю», «Чомучка», «Взаємоопитування»),

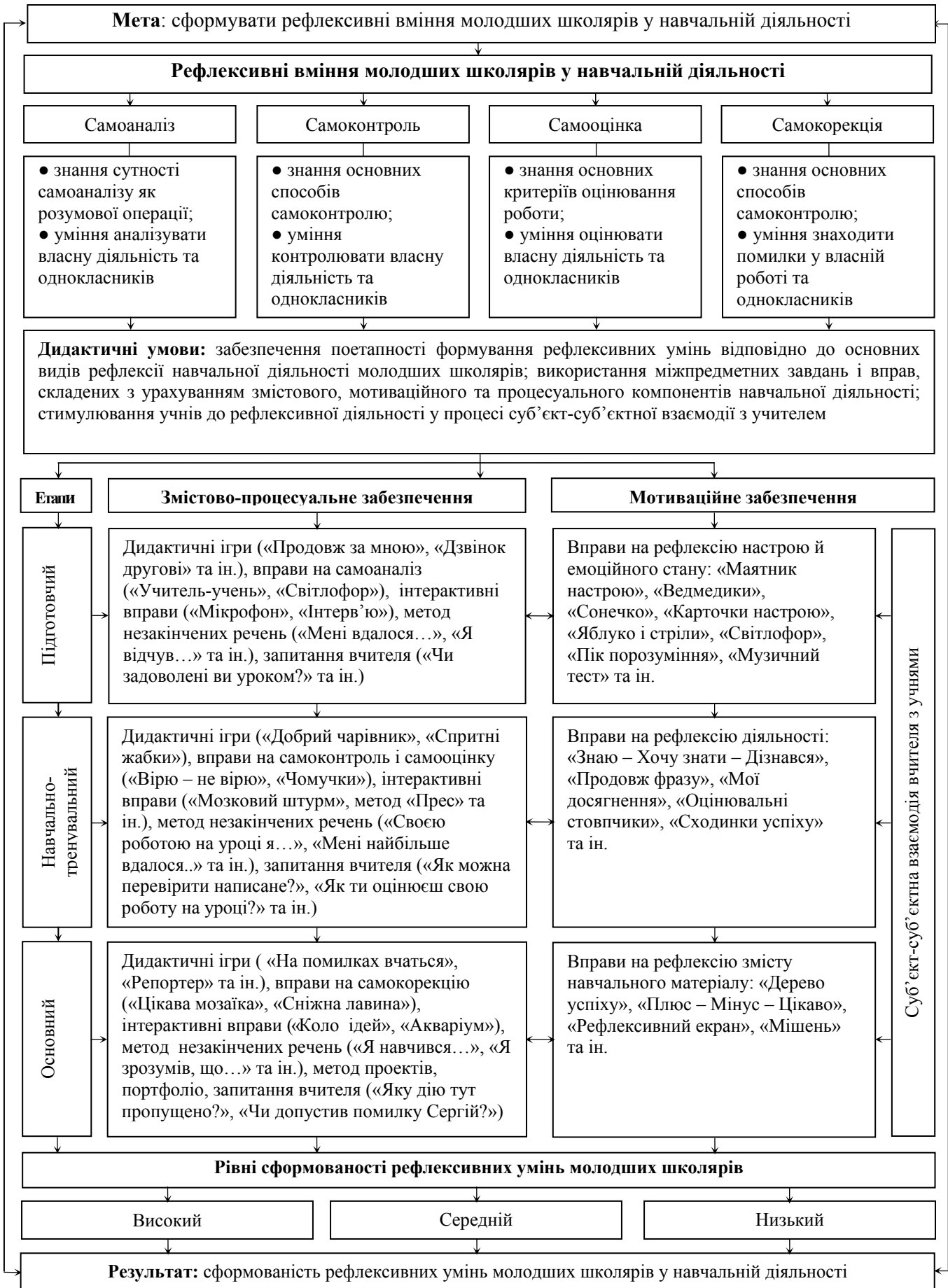

Рис. 1. Модель реалізації дидактичних умов формування рефлексивних умінь

молодших школярів у навчальній діяльності інтерактивні вправи («Мікрофон», «Мозковий штурм», «Прес» та ін.), метод незакінчених речень («Своєю роботою на уроці я...», «Матеріал уроку мені був...», «Мені найбільше вдалося...», «Можу похвалити своїх однокласників за...»), вправи на рефлексію діяльності («Знаю – Хочу знати – Дізнався», «Продовж фразу», «Мої досягнення»), відповідні запитання («Як можна перевірити написане?», «Як ти оцінюєш свою діяльність на уроці?», «Як працювала ваша група?», «Чи досягли ви поставленої мети?»). Важливе місце відводилося роботі в парах та групах.

Мета *основного етапу* – спонукати учнів до самостійного аналізу, контролю та оцінювання навчальних досягнень; вчити здійснювати корекцію результатів роботи. Так, наприклад, учитель пропонував школярам переглянути роботи, знайти в них помилки і виправити їх. Використовувалися також дидактичні ігри («Цифрова абетка», «Зайве слово», «Доміно», «На помилках вчаться», «Відгадай прислів'я», «Репортер»), вправи на формування самокорекції («Цікава мозаїка», «Творча лабораторія», «Сніжна лавина»), інтерактивні вправи («Мозковий штурм», «Акваріум», «Коло ідей»), метод незакінчених речень («Я зрозумів, що...», «Тепер я можу...», «Я придбав...», «Я навчився...», «Урок для мене видався...», «На уроці я: дізнався..., зрозумів..., навчився..., хотів би...»), метод проектів, портфоліо, завдання на рефлексію змісту навчального матеріалу («Дерево успіху», «Сходинки успіху», «Плюс – Мінус – Цікаво»), запитання вчителя («Подумайте, яке питання слід поставити, щоб Андрійко знайшов помилку?», «Зверни, будь ласка, увагу на другий приклад. Яку дію в міркуванні пропущено?», «Зістав зі зразком. Чим твій запис відрізняється?»).

Для перевірки ефективності експериментальної методики розроблено діагностичний інструментарій – комплекс завдань, які передбачали виявлення рівня сформованості рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності. Використовувалися й інші методи дослідження: педагогічне спостереження, аналіз уроків, вивчення продуктів діяльності школярів. Якість виконання завдань оцінювалася так: повна правильна відповідь – високий рівень; частково правильна (допущені незначні неточності) – середній; відповідь неправильна або відсутня – низький. Отримані результати дали змогу розподілити учнів за рівнями сформованості рефлексивних умінь у навчальній діяльності: високий, середній, низький (табл. 1).

Зіставний аналіз отриманих даних засвідчив, що найсуттєвіших результатів досягнуто в оволодінні учнями вмінням здійснювати самооцінку (позитивна динаміка високого рівня в ЕК становить 14%, середнього – 15%; у КК цей показник дорівнює 5% і 13% відповідно). На найвищому рівні в учнів ЕК було сформоване вміння здійснювати самоаналіз (на високому і середньому рівнях цим умінням оволоділо 76% учнів ЕК, у КК – на 14% менше). Використання експериментальної методики сприяло зменшенню на 34% кількості дітей, які не вміють

аналізувати власну діяльність (у КК цей показник зріс на 22%), та на 27% – які не знають способів самоконтролю (аналогічний показник у КК – 12%).

Динаміка рівнів сформованості рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності така: кількість учнів із високим рівнем в ЕК зросла на 11,75%, у КК – лише на 7,25%; збільшилося число школярів із середнім рівнем сформованості зазначених умінь: в ЕК – на 14,25%, тоді як у КК – на 8,5%;

Таблиця 1

**Динаміка рівнів сформованості рефлексивних умінь молодших школярів
у навчальній діяльності**

(за результатами експериментальної роботи)

Уміння, що перевіряються	Період	Рівні (%)											
		високий				середній				низький			
		ЕК	Різниця	КК	Різниця	ЕК	Різниця	КК	Різниця	ЕК	Різниця	КК	Різниця
Самоаналіз	поч. експ.	18	+13	19	+10	24	+21	21	+12	58	-34	60	-22
	кін. експ.	31		29		45		33		24		38	
Самоконтроль	поч. експ.	19	+11	17	+11	42	+6	40	+1	39	-27	43	-12
	кін. експ.	30		28		48		41		22		31	
Самооцінка	поч. експ.	10	+14	12	+5	29	+15	26	+13	61	-30	62	-18
	кін. експ.	24		17		44		39		31		44	
Самокорекція	поч. експ.	11	+9	10	+3	40	+5	42	+8	49	-24	48	-11
	кін. експ.	20		13		55		50		25		37	
Загальний рівень сформованості рефлексивних умінь	поч. експ.	14,5		14,5		33,75		32,25		51,75		53,25	
	кін. експ.	26,25	+11,75	21,75	+7,25	48	+14,25	40,75	+8,5	25,5	-26,25	37,5	-15,75

зменшилася кількість учнів із низьким рівнем (на 26,25% і 15,75% відповідно), що підтверджує результативність запропонованої методики. Експериментальне навчання також позитивно вплинуло на загальний розвиток учнів, бажання і вміння вчитися та на оволодіння предметними вміннями.

Достовірність отриманих даних перевірялася за допомогою методів математичної статистики (t-критерію Стюдента для незалежних вибірок (t-test for Independent Samples)), внаслідок чого відхилено нульову гіпотезу і встановлено статистичну значущість результатів дослідження.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу психолого-педагогічної і методичної літератури, педагогічного досвіду та результатів дослідно-експериментальної роботи зроблено такі висновки:

1. Провідною діяльністю учнів молодшого шкільного віку є навчальна, яка має чітко визначену структуру (мотиви, навчальні завдання, навчальні дії, дії контролю та оцінки), компоненти (змістовий, мотиваційний, процесуальний), реалізується шляхом виконання навчальних умінь і навичок (предметних (спеціальних) та міжпредметних (загальнонавчальних) – організаційних, загальнонавчальних, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних). Модернізація початкової освіти пов'язана з новим статусом молодшого школяра – суб'єкта навчальної діяльності, сутнісними ознаками якого дослідники вважають сформоване вміння вчитися – ключову компетентність початкової загальної освіти, а також позитивні мотиви навчання, розгорнуту рефлексію.

Проблема рефлексії розглядається в науці з різних позицій: у філософії – як процес мислення (пізнання); у психології – як результат осмислення власної діяльності, фундаментальний механізм самопізнання та саморозуміння; у педагогіці – як здатність особистості проаналізувати власні дії і вчинки та інших людей (а за необхідності – скорегувати їх), як педагогічна діяльність учителя і навчальна діяльність учня. Представлено види рефлексії в навчальній діяльності молодших школярів за різними ознаками, зокрема за ціллю: настрою та емоційного стану, діяльності, змісту навчального матеріалу.

Поняття «*рефлексія навчальної діяльності*» трактуємо як здатність учня осмислювати і переосмислювати навчальні дії – свої та однокласників, яка виявляється в уміннях аналізувати, контролювати, оцінювати та коректувати зміст, процес і результат діяльності, що забезпечує суб'єктність школяра в навчанні. *Рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності* – це загальнонавчальні вміння, які формуються на міжпредметній основі, охоплюють змістовий та процесуальний компоненти і виявляються у здатності аналізувати зміст, процес і результат діяльності; застосовувати різні способи самоконтролю навчальних дій, виявляти готовність до взаємоконтролю; прогнозувати результат; оцінювати власну діяльність та брати участь в оцінюванні навчальної роботи однокласників; використовувати різні способи виправлення помилок.

2. Конкретизовано провідні рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності (самоаналіз, самоконтроль, самооцінка, самокорекція) та охарактеризовано їх.

Встановлено, що вміння аналізувати передбачає розчленування предмета, явища, вчинку тощо на окремі частини з метою виокремлення в них певних ознак, а самоаналіз допомагає учневі осмислити свої дії з погляду їх відповідності задуму та умовам діяльності, дає можливість аналізувати власну діяльність, визначати сильні й слабкі сторони цієї діяльності на основі зіставлення того, що напрацьовано, з тим, що було заплановано зробити (є одним із пускових механізмів рефлексії).

Контрольні дії дослідники трактують як усвідомлене регулювання дитиною діяльності з метою попередження, констатації та виправлення помилок, а також забезпечення відповідності отриманого результату визначеним вимогам. Самоконтроль проявляється у здатності стежити за власними діями, співвідносити їх із певними вимогами і правилами. Розрізняють такі форми самоконтролю: поточний, підсумковий та прогностичний.

Самооцінка як оцінювання власних успіхів та успіхів однокласників базується на оцінних діях, спрямованих на оцінку результатів навчальної діяльності (вони передбачають аналіз змісту, процесу та результату діяльності, зіставлення отриманого результату із заданими вимогами). Розрізняють такі види самооцінки: адекватна і неадекватна, глобальна та диференційована, прогноуюча, підсумкова; ретроспективна, прогностична.

Самокорекція учнем навчальної діяльності допомагає йому в разі неякісного виконання поставлених завдань ставити перед собою міні-цілі щодо самостійної корекції роботи для максимального наближення її до кінцевого результату, який був запланований спочатку.

3. Визначено дидактичні умови формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності, а саме: забезпечення поетапності формування зазначених умінь відповідно до основних видів рефлексії навчальної діяльності молодших школярів; використання міжпредметних завдань і вправ, складених з урахуванням змістового, мотиваційного та процесуального компонентів навчальної діяльності; стимулювання учнів до рефлексивної діяльності у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учителем.

З урахуванням визначених дидактичних умов розроблено методику їх реалізації в навчальному процесі школи першого ступеня, яка представлена у відповідній моделі. Експериментальна методика охоплювала три етапи: підготовчий, навчально-тренувальний, основний. Основна мета підготовчого етапу – стимулювати учнів до рефлексивної діяльності, вчити аналізувати отримані результати шляхом використання рефлексії настрою та емоційного стану (робота здійснювалася колективно під керівництвом учителя, який демонстрував зразок власної рефлексивної діяльності). Призначення навчально-тренувального етапу – на основі аналізу процесу учіння формувати вміння самоконтролю і самооцінки через рефлексію діяльності, що передбачає роботу в парах, групах тощо. На основному етапі вчителі експериментальних класів спонукали учнів до самоаналізу, самоконтролю та самооцінки, а також формували вміння самокорекції, застосовуючи при цьому рефлексію змісту навчального матеріалу. Основними засобами формування рефлексивних умінь на кожному з етапів були навчальні завдання міжпредметного спрямування (дидактичні ігри, навчальні проекти, тести, метод незакінчених речень, інтерактивні вправи, портфоліо тощо) та запитання і вправи на різні види рефлексії.

4. У процесі проведення експерименту перевірено ефективність дидактичних умов формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності. Зіставний аналіз

даних констатувального та формувального етапів експерименту засвідчив, що зміни відбулися і в ЕК, і в КК, однак темпи цих зрушень виявилися вищими в ЕК, зокрема зростає кількість учнів із високим рівнем сформованості рефлексивних умінь (в ЕК – 26,25%, у КК – 21,75%); збільшилося число учнів, які оволоділи цими вміннями на середньому рівні (в ЕК – 48% дітей, у КК – 40,75%); зменшилася кількість учнів із низьким рівнем (в ЕК такий показник становить 37,5%, у КК – 53,25%).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці методики використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності, вивченні зарубіжного досвіду із зазначеної проблеми.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Легін В. Б. Проблема рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів у психолого-педагогічній літературі / В. Б. Легін // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Серія : Педагогіка). – Тернопіль : вид-во ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. – № 4. – С. 27–32.
2. Легін В. Б. До проблеми рефлексії навчальної діяльності молодших школярів / В. Б. Легін // Вісник Прикарпатського університету (Серія : Педагогіка). – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XXXVIII. – С. 135–139.
3. Легін В. Б. Рефлексія та її роль у навчальній діяльності молодших школярів / В. Б. Легін // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 60. – С. 120–124.
4. Легін В. Б. Формування рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів : теоретичний аспект / В. Б. Легін // Гумінарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Серія : Педагогіка. Психологія. Філософія) : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький : вид-во ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2012. – Вип. 24. – С. 178–184.
5. Легін В. Б. Формування рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів в процесі проектної діяльності / В. Б. Легін // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : зб. наук. праць. – Глухів : вид-во ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – Вип. 20. – С. 117–122.
6. Легін В. Б. Характеристика структурних компонентів рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів / В. Б. Легін // Імідж сучасного педагога. – 2012. – № 7 (126). – С. 44–48.

7. Легін В. Б. Етапи формування рефлексивних умінь навчальної діяльності в учнів школи першого ступеня / В. Б. Легін // Наукові записки Малої академії наук України : зб. наук. праць (Серія : Педагогіка). – К. : ТОВ «СІТІПРІНТ», 2013. – Вип. 3. – С. 162–170.

8. Легін В. Б. Формування індивідуальної рефлексії в учнів початкової школи / В. Б. Легін // Проблеми сучасної педагогічної освіти (Серія : Педагогіка і психологія) : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 44. – Ч. 4. – С. 113–117.

9. Легин В. Б. Формирование рефлексивных умений младших школьников в учебной деятельности / В. Б. Легин // Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы. – Таганрог, 2015. – № 4 (13). – С. 55–64.

Опубліковані праці апробаційного характеру

10. Легин В. Б. Рефлексия как психолого-педагогический феномен: историография проблемы / В. Б. Легин // Научные стремления : сб. мат-лов респ. науч.-практ. молодеж. конф. с междунар. участием (Минск, 1–3 ноября 2010 г.). – Минск : «Беларуская навука», 2010. – Ч. 1 – С. 161–165.

11. Легін В. Б. Рефлексивні вміння навчальної діяльності молодших школярів: структурний аналіз / В. Б. Легін // Актуальні проблеми гуманітарної освіти : зб. наук. праць. – Кременець : РВЦ КОГШ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 7. – С. 104–107.

12. Легін В. Б. Рефлексивні вміння навчальної діяльності молодших школярів: структурний підхід / В. Б. Легін // Упровадження нового змісту початкової освіти: теорія і практика : мат-ли Всеукраїнських наукових читань (Полтава, 3–4 квітня 2012 р.). – Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2012. – С. 86–88.

13. Легін В. Б. Діагностика сформованості рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів / В. Б. Легін // Актуальні проблеми гуманітарної освіти : зб. наук. праць. – Кременець : РВЦ КОГШ ім. Тараса Шевченка, 2012. – Вип. 8. – С. 105–107.

14. Легін В. Б. Формування групової рефлексії в учнів школи першого ступеня / В. Б. Легін // Глухівські наукові читання – 2013: зб. матер. III наук. конф. молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю укладання «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (Глухів, 15–17 листопада 2013 р.). – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – С. 132–134.

15. Легин В. Б. Формирование навыка коллективной рефлексии у учащихься начальной школы / В. Б. Легин // Загни свою звезду : материалы VII международной научно-практической конференции молодых ученых (Москва, 29 ноября 2013 г.) : сб. научн. трудов. – М. : «Спутник +», 2013. – С. 53–58.

16. Легин В. Б. Дидактические условия формирования рефлексивных умений учебной деятельности младших школьников / В. Б. Легин // Наука вчера, сегодня, завтра : сб. ст. по мат-

лам X міжнарод. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 6–7 марта 2014 г.). – Новосибирск : «СибАК», 2014. – № 3 (10). – С. 59–63.

17. Легін В. Б. Аналіз педагогічного досвіду з проблеми формування рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів / В. Б. Легін // Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук : зб. наук. робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 21–22 березня 2014 р.). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2014. – С. 78–84.

АНОТАЦІЇ

Легін В. Б. Формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2016.

У дисертації розкрито теоретичні основи навчальної діяльності як провідної в молодшому шкільному віці. Висвітлено різні підходи до трактування сутності поняття «рефлексія»; представлено класифікацію видів рефлексії. Сформульовано авторське тлумачення термінів «рефлексія навчальної діяльності» та «рефлексивні вміння молодших школярів у навчальній діяльності». Охарактеризовано провідні рефлексивні вміння молодших школярів: самоаналіз, самоконтроль, самооцінка, самокорекція. Визначено дидактичні умови формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності та змодельовано методику їх реалізації в навчальному процесі школи першого ступеня. Ефективність дидактичних умов перевірена експериментально.

Ключові слова: процес навчання, навчальна діяльність, молодші школярі, рефлексія, рефлексивні вміння, самоаналіз, самоконтроль, самооцінка, самокорекція, суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності.

Легин В. Б. Формирование рефлексивных умений младших школьников в учебной деятельности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки Украины, Тернополь, 2016.

В диссертации раскрыты теоретические основы учебной деятельности как ведущей в младшем школьном возрасте. Освещены различные подходы к трактовке сущности понятия «рефлексия»; представлена классификация видов рефлексии. Сформулировано авторское

толкование терминов «рефлексия учебной деятельности» и «рефлексивные умения младших школьников в учебной деятельности». Охарактеризованы ведущие рефлексивные умения младших школьников: самоанализ, самоконтроль, самооценка, самокоррекция. Определены дидактические условия формирования рефлексивных умений младших школьников в учебной деятельности и смоделирована методика их реализации в учебном процессе школы первой ступени. Эффективность дидактических условий проверена экспериментально.

Ключевые слова: процесс обучения, учебная деятельность, младшие школьники, рефлексия, рефлексивные умения, самоанализ, самоконтроль, самооценка, самокоррекция, субъектность младшего школьника в учебной деятельности.

Lehin V. B. Formation of younger schoolchildren's reflexive skills in educational activities. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Pedagogy, specialty 13.00.09 – Theory of Education. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2016.

The dissertation deals with theoretical bases of educational activity as a leading one at younger school age (essence, structure, developing potential).

Different scientific approaches to the interpretation of the concept of «reflexion» have been revealed: in philosophy – as a process of thinking (cognition); in psychology – as a result of comprehending one's own activity, as a fundamental mechanism of self-knowledge and self-understanding; in pedagogy – as the individual's ability to analyze their own and other people's actions and deeds (if necessary – to correct them), as teacher's pedagogical activity and pupil's educational activity.

Different types of reflexion in primary school children's educational activity have been presented: by the aim – reflexion of the mood and emotional state, activity, content of educational material; by the function – personal (physical, sensory, individual) and individual (spiritual); by the form of activity – collective, group, front, individual; by the content – oral and written.

Author's interpretation of the concept of «reflexion of educational activity» has been formulated (it is interpreted as pupil's ability to comprehend and recomprehend their own as well as their classmates' educational actions, that manifested in the abilities to analyze, control, evaluate and correct the content, process and result of the activity, providing pupil's subjectivity in learning) and «younger schoolchildren's reflexive skills in educational activity» (general and learning skills formed on the intersubject basis, covering the content and procedural components, and revealed in the ability to analyze the content, process and result of the activity; to use different methods of self-control of educational actions, to show the readiness to mutual control; to evaluate their own activity and participate in the

evaluation of the contemporaries' educational work; to predict the result and use different methods of error correction).

The basic younger schoolchildren's reflexive skills in educational activity have been determined to be the following: self-analysis, self-control, self-appraisal and self-correction.

Self-analysis helps the pupil to comprehend his actions in terms of their accordance with the plan and conditions of the activity, makes it possible to analyze his own activity in the classroom, identify its strengths and weaknesses on the basis of comparing what was worked with what was planned to do (one of the starting mechanisms of reflexion). Self-control is manifested in the ability to monitor one's own actions and correlate them with certain requirements and regulations; enables pupils to regulate their own educational activity. Self-appraisal as evaluating one's own and contemporaries' success are based on the evaluation, aimed at appraising the results of educational activity (they include analysis of the activity, comparing the received result with the set requirements).

Pupil's self-correction of his educational activity helps him in case of a bad quality accomplishment of the tasks on setting mini-goals which concern its maximum approach to the final result, set at the beginning.

The didactic conditions of formation of younger schoolchildren's reflexive skills in educational activity have been determined, namely: providing the gradual formation of the mentioned skills according to the principal types of reflexion of younger schoolchildren's educational activity; using intersubject tasks and exercises based on the content, motivational and procedural components of educational activity; stimulating pupils to reflexive activity in the process of subject-subject interaction between teacher and pupils.

Taking into consideration the determined didactic conditions, the methods of their implementation in educational process of the first degree school, which are presented in the model, have been developed. Experimental methods covered three stages – preparatory, teaching and training, basic each of which provided solving the specific tasks. The aim of the preparatory stage was to motivate pupils to reflexive activity, to teach them to analyze the results by using reflexion of the mood and emotional state (the work was carried out collectively under teacher's supervising and demonstrating their own pattern of reflexive activity). The aim of the teaching and training stage was to form self-control and self-appraisal skills through reflexion of the activity involving work in pairs, groups etc. on the basis of the analysis of learning. At the main stage the teachers of experimental classes encouraged pupils to use self-analysis, self-control and self-appraisal as well as formed the abilities of self-correction using the reflexion of educational material content.

The main means of formation of reflective abilities at each stage were educational tasks of intersubject orientation (didactic games, educational projects, tests, method of uncompleted sentences, interactive exercises, portfolio etc.) and questions and exercises on different types of reflection.

The effectiveness of didactic conditions of forming younger schoolchildren's reflexive skills in educational activity has been tested experimentally.

Key words: process of learning, educational activity, younger schoolchildren, reflexion, reflexive skills, self-analysis, self-control, self-appraisal, self-correction, younger schoolchildren's subjectivity in educational activity.

Підписано до друку 02.02.2016 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 02/16/3-7

Віддруковано у видавничому центрі «Вектор»
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФО Осадца Ю.В.